
ZUNANJE OCENJEVANJE ŠOLSKEGA ESEJA NA SPLOŠNI MATURI OD ZAČETKA DO DANES

Prispevek obravnava zunanje ocenjevanje prve izpitne pole, to je šolskega eseja, s praktičnega, operativnega zornega kota, tako da najprej predstavi sedanje ocenjevanje šolskega eseja in rezultate, ki jih pri tem dosegamo, nato predstavi ocenjevanje nalog na začetku uvajanja mature in nazadnje opiše razvoj ocenjevanja do danes, kot so ga narekovale pridobljene izkušnje, spremembe učnih načrtov in večja sposobnost kandidatov za tvorjenje besedilno zahtevnejših nalog. Razvoj prve maturitetne izpitne pole in ocenjevanja deli na dve obdobji, zamejeni z letom 2002.

Ključne besede: zunanje ocenjevanje, razpravljalni ali interpretativni esej, navodila za ocenjevanje, ocenjevalni obrazec

Danes je ocenjevanje splošne mature iz slovenščine dokaj ustaljen in utečen proces. Poteka eksterno in interno, pri čemer je odstotkovno razmerje med eksterno in interno oceno 80 : 20. Eksterno se ocenjuje pisni del izpita, ki ga sestavljata izpitna pola 1 (šolski esej) in izpitna pola 2 (razčlemba neumetnostnega besedila), interno se ocenjuje ustni del izpita. Pri šolskem eseju je možno doseči 50, pri razčlembi 30, pri ustnem delu 20 odstotnih točk. Pri določanju uspeha se upošteva seštevek točk vseh delov izpita.¹

Šolski esej ali izpitna pola 1 se piše na podlagi smernic ali problemskih vprašanj, ki so tako oblikovana, da pomagajo kandidatu tvoriti koherentno besedilo. Naloga se oceni holistično in analitično po merilih, napisanih na ocenjevalnem obrazcu. Holistično ali celostno se naloga točkuje z oceno 1–5. Ocenjevalec oceno samo

¹ Prag za pozitivno oceno se je v zadnjih letih ustalil pri 48 odstotnih točkah.

obkroži ali dopiše še svoja opažanja, s katerimi oceno utemelji. Analitična ocena se deli na točkovanje vsebine (do 30 točk), ko ocenjevalec dodaja točke po posameznih postavkah, ki so usklajene s smernicami za pisanje eseja, in ocenjevanje jezika (do 20 točk). Pri jeziku se ocenjujejo jezikovna pravilnost (do 8 točk), slogovna ustreznost (do 6 točk) in zgradba (do 6 točk). Pri tem ocenjevanju se točke za napake po določenem sistemu odštevajo. Ocenjevalni obrazec tako sestavljajo opis holističnih ocen in dogovorjeni sistem za točkovanje jezika ter za vsak esej posebej oblikovana navodila za ocenjevanje vsebine.

Šolski esej se ocenjuje na dva načina – holistično in analitično –, da bi bila ocena čim bolj objektivna. Analitično in holistično ocenjevanje se med seboj korigirata, dopolnjujeta in usklajujeta. Če pride do razhajanja med holistično številčno oceno in dobljenim številom točk pri analitičnem ocenjevanju, se mora ocenjevanje ponoviti, da se ugotovi razlog za razliko in se ocena uskladi. K objektivnosti pa prispeva tudi to, da vsako nalogo ločeno ocenita dva ocenjevalca. Dovoljena toleranca v razhajanju med točkovanjem prvega in drugega ocenjevalca je 20 % ali 10 točk. Vse naloge z večjo razliko med ocenjevalcema gredo v kontrolno, tretje ocenjevanje, pri čemer kot veljavno obvelja le točkovanje tretjega ocenjevanja.

Ocenjevalci se na svoje odgovorno delo pripravljajo na posebnih seminarjih, na katerih poskušajo čim bolj uskladiti merila za ocenjevanje z enakim razumevanjem taksonomije posameznih vsebinskih postavk, ki so razčlenjene v navodilih za ocenjevanje, in čim bolj poenotiti merila za oceno jezikovnih postavk. Usklajenost je dosegla določeno raven, to je, da gre v kontrolno ocenjevanje približno 4 % nalog. Zadnji dve leti izvajamo tudi mejno kontrolno ocenjevanje, kar pomeni, da po končanem ocenjevanju, ko so že določeni pragovi med ocenami, ponovno ocenimo obe poli tistih kandidatov, ki so po rezultatih za eno ali dve točki pod pragom pozitivne ocene. Takih nalog je bilo vsako leto okrog sto in po opravljenem ocenjevanju je prag pozitivne ocene prestopilo več kot polovica teh nalog.²

Taka je kratka predstavitev sedanjega ocenjevanja šolskega maturitetnega eseja in doseženih rezultatov. Pri ponovni uvedbi mature leta 1995 zgolj šolske izkušnje niso zadostovale, tujih zgledov zaradi različnosti med njimi ni bilo mogoče posnemati; mogoče je to pri maturitetnih predmetih še najbolj veljalo za predmet slovenski jezik in književnost zaradi njegove specifikke, da je to izpit iz materinščine. Če stanje zožimo na predmet tega prispevka, je to pomenilo, da je bilo treba izdelati teoretična in praktična izhodišča za esejsko nalogo in ocenjevanje te izpitne pole.³ To pa tudi pomeni, da sta šolski esej in ocenjevanje opravila pestro razvojno pot, ki jo lahko razdelimo na dve obdobji:

² V okviru zakonsko predvidenega varstva pravic kandidatov je možen ugovor na oceno. Že tradicionalno je največ ugovorov pri slovenščini. Do spremembe ocene je običajno prišlo pri 18–20 % pritožb, leta 2014 izjemoma pri skoraj 33 % ugovorov.

³ Boža Krakar Vogel je teoretično in praktično razvila in utemeljila šolski esej in v veliki meri tudi sistem ocenjevanja te izpitne pole. Članica RMK za slovenski jezik in književnost, po letu 2002 RMK za slovenščino, je bila od začetkov priprav na maturo do leta 2004.

- **obdobje A:** od prve mature leta 1995 do 2002, ko se je opravljala matura iz predmeta slovenski jezik in književnost,
- **obdobje B:** od 2002 do danes, ko se ta maturitetni predmet imenuje slovenščina.

Obdobje A

Ocenjevanje šolskega eseja je opredeljeno v prvem predmetnem izpitnem katalogu (PIK) za maturo za slovenski jezik in književnost iz leta 1993.⁴ Kako so bile stvari na začetku negotove, kako se je iskalo prava razmerja, kako so se stvari spreminjale in nastajale, kažeta že iskanje pravega razmerja med deležem točk, namenjenih vsebini in jeziku eseja, ter postavljanje ustreznih točkovnih razmerij znotraj jezikovnih postavk.

V tem izhodiščnem katalogu je bilo esejski nalogi in razčlembi neumetnostnega besedila dodeljeno enako število relativnih in absolutnih točk, to je do 40, ustni del ima od začetka do danes 20 točk. Vsebinsi eseja je bilo namenjenih 25 točk, jeziku 15. Točkovanje teh je bilo po postavkah jezikovna pravilnost, slog, zgradba razdeljeno v razmerju 7 : 5 : 3. Enako je bilo na maturi leta 1996, naslednje leto pa je prišlo do dveh sprememb. Razmerje točk med prvo in drugo izpitno polo je bilo drugačno: pisna naloga esejskega tipa je imela 50 točk, razčlemba neumetnostnega besedila 30 točk. Tako točkovno razmerje med polama je ostalo do danes. Hkrati se je pri ocenjevanju prve izpitne pole vsebina točkovala s 35 točkami, jeziku je pripadalo 15 točk z enakim točkovnim razmerjem med postavkami kot pri prvih dveh maturah. Matura leta 1999 je prinesla nova razmerja med vsebino in jezikom: vsebini je bilo namenjenih 30 točk, jeziku 20, razmerje znotraj jezikovnih postavk jezikovna pravilnost, slog, zgradba je bilo 8 : 6 : 6. Posebnost tega razmerja je, da je tako razmerje ob prenovi mature leta 2002 obveljalo za razpravljajni esej iz slovenščine in velja še danes, interpretativni esej pa je od leta 2002 do leta 2007 zaradi posebnih razlogov, ki bodo kasneje pojasnjeni, ohranil razmerje med vsebino in jezikom tako, kot se je uveljavilo s PIK-om 2000, to je 35 točk za vsebino, 15 točk za jezik; razmerje znotraj jezikovnih postavk je bilo 8 : 4 : 3.

Tudi sistem ocenjevanja se je počasi razvijal in utrjeval. Danes si težko predstavljamo, da sta leta 1995 prvi in drugi ocenjevalec z rdečim in zelenim kemičnim svinčnikom označevala napake v esejski nalogi. Na naslednji maturi je bilo uveljavljeno načelo, da ocenjevalec ne sme pustiti nobenih sledov v nalogi. Pri točkovanju vsebine je na ocenjevalnem obrazcu le »pobarval« število točk v posamezni postavki, enako tudi v postavkah za jezik. Kriteriji za oceno jezika so bili navedeni na zadnji strani navodil za ocenjevanje in točkovnika. Holistično oceno smo opredelili in zapisali na hrbtni strani ocenjevalnega lista. Leta 1997 so se na ocenjevalnem listu pojavile dodatne

⁴ Zanimiva posebnost »izhodiščnega« kataloga je razpisani tematski sklop, in sicer *Tradicionalna in moderna lirika*; za maturo doslej namreč še nikoli ni bil razpisan tematski sklop iz lirike.

točke (do 2 za vsebino, do 2 za jezik) in merila za holistično oceno. Ocenjevalec je samo obkrožil oceno ali podčrtal tiste utemeljitve posameznih ocen, ki so veljale za ocenjeno nalogo, oziroma dopisal svoja opažanja. Ocenjevalni obrazec je dobil današnjo podobo na ocenjevanju mature leta 1998, to pomeni, da so na eni strani navedena merila za celostno oceno naloge, na drugi pa za analitično oceno, zgoraj z razdelki za oceno vsebine, kamor se vpiše ključne besede iz navodila za posamezno postavko in dodeljene točke, spodnji del obrazca pa je namenjen jezikovni oceni. Tu so navedene jezikovne postavke, kaj se ocenjuje v vrsticah posameznih postavk, ocenjevalec s črticami beleži napake in po določenem sistemu odšteje točke za označene napake.

Pred ponovno uvedbo mature so bili dijaki vajeni pisati spise na določeno temo, v katerih je prevladovalo razčustvovano moraliziranje. Uvedba esejske naloge je bila zato nekaj novega in se je kot vsaka novost v šolstvu uvajala postopoma. Naloge sedanjih maturantov se opazno razlikujejo od tistih iz 90. let, ravno tako velja za navodila za ocenjevanje in delo ocenjevalcev. Tudi na tem področju so se stvari razvijale in spreminjale.

Navodila za pisanje esejske naloge so bila do leta 2002 podana v alinejni obliki in so se v zahtevah nanašala na naučeno, tudi faktografsko znanje, čeprav so bili vključeni tudi višji spoznavni cilji, npr. primerjanje in vrednotenje v razpravljalnem eseju. Navodila za ocenjevanje (na začetku so se imenovala *Navodila za ocenjevanje in točkovnik*) so bila zelo razdrobljena in informativno skopa: veliko je bilo primerov točkovanja 3 x 1 točka ali 2 x 2 točki, ob tem je bilo z besedno zvezo poimenovano, katera vsebina se ovrednoti s posamezno točko ali dvema. Zato so bila navodila tudi mnogo krajša, kot so današnja, saj so za točkovanje obeh esejev le malo presegala stran A4-formata.

Tudi od ocenjevalcev je vrednotenje esejske naloge zahtevalo dodatna znanja. Zadrege so se pojavljale predvsem pri ocenjevanju taksonomsko zahtevnejših postavk, predvsem primerjanja in vrednotenja. Na seminarjih in v brošurah z analizami ocenjenih nalog smo zato merila razčiščevali, jih utrjevali in jih skušali čim bolj poenotiti (Šimenc 1998).

Stvari so se razvijale počasi, esejska naloga si je šele utirala svojo pot. Tako v analizi esejskih nalog iz leta 1997 beremo, da »mnogo kandidatov še vedno razume navodila za pisanje eseja kot vprašanja, na katera mora odgovoriti v enakem zaporedju, kot so postavljena,« in da

precejšen odstotek dijakov še ne zmore napisati esejske naloge na problemski ravni, torej ne zmore zahtevnejših taksonomskih stopenj, analize, sinteze in vrednotenja. To pomeni, da so kandidati večino točk zbrali iz nižjih taksonomskih stopenj, enostavnega primerjanja in čustvenega vrednotenja. Na splošno je esejska struktura maturitetne naloge dosežena le v posameznih elementih, pravi šolski esej je sposobna napisati manjšina, ne večina kandidatov. (Starc in Šimenc 1997: 13.)

Po drugi strani pa so kritični odzivi ugovarjali taki strukturi esejske izpitne pole, češ da so si naloge preveč podobne, da navodila ukalupljajo dijake, dušijo njihovo

ustvarjalnost ipd. Oglasili so se posamezniki, ta tema se je obravnavala na okrogli mizi na slavističnem kongresu v Murski Soboti leta 1998. Spremembe in novosti se ne morejo zgoditi kar čez noč, ampak po korakih. Esejska naloga je tako dobila prenovljeno podobo leta 2002.

Obdobje B

Leta 1998 so bili učni načrti prenovljeni in zgodil se je drugi posvet o maturi. Za razvoj esejske izpitne pole sta oba dogodka pomenila zahteve po doseganju višjih taksonomskih stopenj in s tem kvalitetnejšega znanja. Z esejsko nalogo smo imeli že toliko izkušenj, da smo tem novim ciljem lahko sledili. Najbolj opazno so se spremenila navodila za pisanje eseja, ki so postala strnjeno besedilo v obliki štirih ali petih problemskih vprašanj; nobeno od teh ni spraševalo po faktografskem znanju, ampak po širšem in poglobljenem razumevanju vsebine literarnih del. Zaradi drugačnih navodil za pisanje eseja tudi točkovanje v navodilih za ocenjevanje ni bilo več tako razdrobljeno in natančno določeno, čedalje več je bilo možnosti dodeljevanja točk v določenem razponu (od–do). Pojasnila za točkovanje posameznih postavk so bila zato obširnejša, ob vsaki postavki je bila možna ali pričakovana vsebina ponazorjena z daljšim besedilom, nakazane so bile delne rešitve.

Od ocenjevalcev je esej po novem zahteval večjo suverenost, večjo širino pri razumevanju vsebine posameznih problemskih vprašanj, obenem pa seveda natančno poznavanje obravnavanih literarnih del in konkretizirano razumevanje zahteve posamezne postavke, da je z gotovostjo točkoval spoznavno raven kandidatovega razpravljanja, obenem pa je upošteval meje, kaj se še lahko upošteva kot sprejemljiva rešitev, kaj pa kaže na kandidatovo pomanjkljivo poznavanje literarnih del iz predpisanega sklopa. Analiza ocenjevanja je pokazala, da smo se ocenjevalci na tem prehodu pokazali kot dovolj zreli, kakovost ocenjevanja ni padla. Ostala pa so razhajanja zaradi preblagih ocenjevalcev, za katere so bile vse rešitve pravilne, in preostrih ocenjevalcev, ki so pričakovano vsebino uokvirili na vsebino navodil za ocenjevanje esejev. Nepotrebne razlike so bile tudi med tistimi, ki so prepoznali posebno zgradbo in slog naloge ter to primerno ocenili, in tistimi, ki so ustrezno točkovali le čim bolj klišejske naloge.

Novost pri vrednotenju vsebine in jezika po PIK-u 2002 je bila tudi ta, da so bile točke za vsebino in jezik pri razpravljalnem in interpretativnem eseju različno razporejene. Pri razpravljalnem eseju je bilo vsebini namenjenih 30 točk, jeziku 20 točk v razmerju jezikovna pravilnost 8, slog 6, zgradba 6. Pri razlagalnem/interpretativnem eseju pa je bilo vsebini namenjenih 35 točk in jeziku 15 v razmerju jezikovna pravilnost 8, slog 4, zgradba 3. Interpretativni esej je torej ohranil točkovno razmerje, kakršno se je uveljavilo s PIK-om 2000 in je veljalo za tiste kandidate, ki so pisali nalogo iz slovenskega jezika in književnosti.⁵

⁵ Leta 2002 ni celotna generacija maturantov pisala esejske naloge po prenovljenem učnem načrtu, ampak samo maturanti iz tistih šol, ki so po tem učnem načrtu šli skozi štiriletni program. Zato je komisija pripravila izpitne pole za slovenski jezik in književnost ter slovenščino do mature 2004.

Interpretativni esej naj bi pisali literarno bolj senzibilni kandidati s sposobnostjo tvorjenja jezikovno dokaj pravilnega koherentnega besedila. Zaradi že omenjenih pripomb, da esejska naloga omejuje ustvarjalnost kandidatov in vpliva na nastajanje klišejskih, med seboj zelo podobnih besedil, se je pet točk iz jezikovnega dela preneslo v vsebinski del, z namenom, da bi bili dobri, izvorni, nadstandardni eseji ustrezno točkovani z višjim številom točk. Glavni cilj pa je bil spodbuditi pisanje čim bolj enkratnih, ustvarjalnih, neklišijskih in izvernih maturitetnih esejev. V navodilih za ocenjevanje iz leta 2002 je ostala zadnja postavka za naloge tega tipa esejev enaka, in sicer

do 5 točk za ustvarjalnost kandidatove ubeseditve – ob upoštevanju celostnih meril za prav dobro ali odlično oceno in kadar ocenjevalec presodi, da v eseju obstajajo naslednje prvine: 2 točki za splošni vtis o vsebinski izviranosti oz. prepričljivosti – četudi ni razpravljal o vseh navedenih vprašanjih; 1 točka za koherentno esejsko zgradbo (samo, kadar kandidat doseže najmanj 2 standardni točki za zgradbo); 2 točki za izviren, domiseln slog (npr. raba osebno izbranega besedišča, uspešni poskusi figurativnega oblikovanja) – samo, kadar kandidat doseže vsaj 6 točk za jezikovno pravilnost. (*Navodila za ocenjevanje*, maj 2002.)

Namen je bil dober, ni pa obrodil pričakovanih sadov. Za kandidate, mogoče tudi za ocenjevalce, je bil to prevelik izziv, le malokdo je dosegel točke iz zadnje postavke navodil in učinek je bil ravno nasproten od pričakovanega – čedalje manj kandidatov se je odločalo za pisanje tega tipa eseja. Prevladal je pragmatični princip, kandidati so želeli doseči na maturi čim večje število točk po najbolj zanesljivi poti. Število točk lahko namreč usodno vpliva na možnost vpisa na zeleno smer študija, če je vpis na izbrani fakulteti omejen. Zato smo leta 2005 v zadnji postavki zmanjšali število točk za ustvarjalnost kandidatove ubeseditve s 5 na 3 točke z navodilom:

do 3 točke za ustvarjalnost kandidatove ubeseditve ob upoštevanju celostnih meril za prav dobro ali odlično oceno in kadar ocenjevalec presodi, da je v eseju vsaj ena izmed naslednjih prvin: vsebinska izviranost ali prepričljivost, izvorni učinki ali izviren, domiseln slog. (*Navodila za ocenjevanje*, maj 2005.)

Ta sprememba ni bistveno vplivala na to, da bi se več kandidatov odločalo za razlagalni/interpretativni esej, zato smo točkovno razmerje med vsebino in jezikom za oba tipa eseja leta 2007 ponovno izenačili. Žal se je delež interpretativnih esejev precej znižal, najbrž tudi zato, ker veliko učiteljev pri pripravi dijakov na maturo ni več namenjalo dovolj pozornosti temu tipu eseja.

Zaradi spremenjenega učnega načrta za jezik in posledično zaradi novih vsebin in poimenovanj, novih učbenikov ipd. se je leta 2002 precej spremenil ocenjevalni obrazec v tistem delu, kjer se ocenjuje jezik. Spremembe so bile predvsem pri poimenovanju in tudi opredeljevanju jezikovnih napak v postavkah jezikovna pravilnost, slog in zgradba. Sistem odštevanja točk za napake je ostal nespremenjen. Tudi v naslednjih letih se je ocenjevanje spreminjalo v skladu z razvojem in s spreminjanjem navodil za pisanje eseja – problemska vprašanja z navodili za pisanje

esejske naloge so postajala čedalje bolj kompleksna, zato se je od kandidatov zahtevala večja sposobnost ubesediljenja. Največ sprememb je bilo pri ocenjevanju zgradbe in dodatnih točkah. Pri zgradbi se ni več odštelo točk za rokopisno neurejenost, pač pa se je za nekoherentnost celotnega eseja lahko odštelo več točk, do 3 točke (leta 2017 se bodo lahko odštele do 4 točke), število dodatnih točk se je povišalo na do 3 točke za vsebino + do 3 točke za jezik.

Zaradi posodobljenega učnega načrta leta 2008 je prišlo do sprememb PIK-a za leto 2012. Na izpitni poli je spremenjeni PIK vplival predvsem s skrajšanjem časa za pisanje esejske pole za 30 minut. Število problemskih vprašanj v navodilih se je zaradi krajšega časa pisanja pole zmanjšalo, vendar je njihova taksonomija ostala vsaj na prejšnji ravni. Naloge niso bile krajše, saj zaokroženo obravnavanje esejske teme, vodeno s problemskimi vprašanji, seveda zahteva določeno število besed, približno 700 (PIK 2012: 8). Kandidati so imeli manj časa za jezikovne popravke svojih nalog, zato se je število jezikovnih napak povečalo.⁶ Druga pomembna novost je bila združitev seminarjev za usposabljanje zunanjih ocenjevalcev s predstavitvijo izpitne pole in z razlago navodil za ocenjevanje. Ta sprememba je sicer fizično bolj naporna, ker seminar hkrati poteka za vse ocenjevalce v enem prostoru oziroma v več prostorih iste stavbe. Vendar se je kot velika prednost izkazalo dejstvo, da ocenjevanje vadimo na izpitnih polah, ki jih kasneje ocenjujemo. Razlaga navodil za ocenjevanje je za vse enaka, na seminarju skušamo odpraviti vse nejasnosti, navodila lahko tudi dopolnimo. Tako imajo zunanji ocenjevalci možnost sooblikovati navodila za ocenjevanje, kar je precejšnja prednost, in to bomo prakticirali tudi v prihodnje.

Ocenjujemo, da je opisano prilagajanje šolski praksi uspešno, zato pričakujemo, da bomo tovrstnemu prilagajanju priča tudi v prihodnje. Šolski esej je namreč besedilna vrsta, na osnovi katere je zasnovana izpitna pola 1, ta pa se mora razvijati in spreminjati, ker bi sicer izgubila svoj življenjski sok in ne bi več mogla opravljati svojega poslanstva.

Viri

Predmetni izpitni katalog za maturo: slovenski jezik in književnost, 1993. Ljubljana: Republiški izpitni center.

Predmetni izpitni katalog za splošno maturo za slovenščino 2012, 2010. Ljubljana: Državni izpitni center.

Starc, Sonja, in Šimenc, Brane, 1998: *Analiza izpitnih nalog: slovenski jezik in književnost*. Ljubljana: Državni izpitni center.

Šimenc, Brane, 1998: *Predmaturitetni esej iz slovenskega jezika in književnosti*. Ljubljana: Državni izpitni center.

⁶ Ob tem pa se je priznani čas za ocenjevanje pole s 60 skrajšal na 50 minut.